

معرفی نسخ خطی ندوشن

ناصر محمدی

از مدتها پیش نسخه‌های خطی مسجد جامع ندوشن به طرز نامناسبی بر روی هم انباشته شده بود که این انگیزه‌ای برای تهیه فهرست آنها شد تا هم احیاناً اگر نسخه باارزشی در میان آنها هست، شناسایی شود و هم اینکه از این وضع نامناسب بدرآیند و این در حالیست که از سالها پیش برخی آگاهان دلسوز، خطر از بین رفتن آنها را متذکر شده‌اند.

آقای ایرج افشار در ۱۳۴۶ می‌گوید:

«راستی اینجا بی‌مناسب نیست، چند کلمه‌ای درباره جمع کردن مجلات یا اوراق مصاحف و کتبی گفته شود که در مسجدها و بقعه‌ها و مقبره‌های شهرها پراکنده است و خروارها خواهد بود. به نظر من باید

اقدامی عاجل و عاقلانه کرد و این اوراق را که احیاناً در میان آنها متون قدیم به دست خواهد آمد، از نیش موریا نه ربود و بررسی و بازبینی کرد تا آنچه به درد می خورد بدرستی تمام نگاهبانی شود. در هر مسجدی چنین اوراق و کتب بسیاری می دیدیم»^۱

و امروز آنچه را که این حقیر با تمام رسانده، می بایست سالها قبل انجام گرفته باشد که بی شک در این فاصله زمانی بسیاری از آنها یا به سرقت رفته اند و یا اکنون فرسوده و متلاشی شده اند. متأسفانه این نسخه ها به طور عمد از دو جهت آسیب دیده اند. یکی از جهت دستبرد سودجویان و دیگری از جهت عدم آگاهی و وقوف مردم نسبت به ارزش آنها. نسخه های خطی که در این روزگار با شیوه های علمی و با احتیاط کامل با آنها رفتار می شود، در گوشه ای انباشته و در شبهای احیاء بر سر و عنداللزوم بدست مردم افتاده است. و در این برخوردهای ناشیانه صفحات حساس و قدیمی این نسخه ها پاره و ورق ورق شده اند. و اینکه نسخه های نفیسی در میان آنها بوده است بر کسی پوشیده نیست.

آقای اسلامی ندوشن در کتاب روزها می گوید:

« همه قرآنهای خطی بود - به تعداد زیاد - بعضی با خطهای بسیار درشت و بعضی از لحاظ نوع کاغذ و زیبایی خط و تذهیب هایی که داشت، نفیس بودند. تمام این قرآنها را کسانی وقف کرده بودند که گاهی نام واقف یا نویسنده (اگر خود واقف نبود) در آغاز یا آخر مصحف نوشته شده بود»^۲

۱- سواد و بیاض، مقاله گشتی در خاک بزد، آبان ۱۳۴۶، ص ۳۳ و ۳۴. آقای ایرج افشار، جملات فوق در ذیل ندوشن و توصیف مسجد جامع آن آمده است.

۲- کتاب روزها جلد اول صفحه ۱۵۶.

و هم ایشان در مرقومه‌ای که برای اداره ارشاد یزد و درباره طرح تهیه فهرست تشریحی نسخ خطی قرآنهای ندوشن ارسال کرد می‌نویسد:

... به همین اندازه از کودکی یاد دارم که قرآنهای نفیسی در مسجد جامع ندوشن و مساجد دیگر بوده، نزدیک به تمام آنها خطی و بعضی از دوران صفویه. اگر فهرست توضیحی دقیقی از آنها تنظیم شود، خدمت مهمی خواهد بود (۲۲/ اسفند / ۷۴).

درباره شرح حال کاتبان و واقفان و مالکان این نسخه‌ها اطلاع دقیقی نیست همین قدر بر ما روشن است که اهتمام این مردم به قرآن و استنساخ آن بسیار بوده است و جای شگفتی است در چند صد سال پیش که در این ده دور افتاده کمتر باسواد می‌یافت می‌شده، چگونه و چه کسانی این قرآنها را نوشته‌اند، آن هم با خطهایی چنین خوش و زیبا. البته روایتهای مختلف است. آنچه مسلم است، در ندوشن کاتبان و خطاطانی بوده است اما روایتی می‌گوید: «کاتبانی از یزد می‌آورده‌اند و در ایام مبارک رمضان و شعبان در اینجا اقامت می‌کرده‌اند و شب و روز به نوشتن مشغول می‌شده‌اند.» چه بسا تعدادی از آنها از جای دیگر به ندوشن انتقال یافته است. البته عمده واقفان این قرآنها ندوشنی بوده‌اند، اگر چه ممکن است خطاطان آن ندوشنی نبوده باشند هر چند گاهی واقف و کاتب یک نفر بوده است.

نسخ غیر قرآنی آن نیز که عمدتاً از کتب ادبیات عرب و فلسفه و کلام است حاکی از وجود عالمان و مجتهدان و مدرسان بزرگی از اهل ندوشن است. کما اینکه مردم و اهالی و نیز حاج شیخ جواد مدرسی در کتاب النجوم المسرّده در احوال علماء یزد است، از مجتهدان و علماء بزرگی نام می‌برند که در ندوشن می‌زیسته‌اند.

اسامی کاتبان برخی از این نسخه‌ها غیر یزدی است و مسلماً ندوشنی

نبوده‌اند. محتمل است که این نسخه‌ها را آن علماء از حوزه‌های نجف و عراق و یا قم به ندوشن آورده باشند.

به هر حال آنچه در پیش رو دارید، گزیده‌ای مفصل از فهرست تشریحی نسخ خطی ندوشن است که در آن با اجمال و با رعایت اختصار، اهم این نسخه‌ها را برای آگاهی علاقه‌مندان معرفی کرده‌ام. امید آنکه این تحقیق با همه کژیها و نقصانهایش مقبول پیشگاه با عظمت قرآن بیفتد. و چون این نسخه‌ها در دو مسجد معروف ندوشن به نامهای مسجد جامع و مسجد قلعه قرار دارند، معرفی آنها را در دو بخش قرار داده‌ام ابتداء نسخ موجود در مسجد جامع و سپس نسخ موجود در مسجد قلعه.

نسخ خطی مسجد جامع ندوشن

نسخه‌های خطی این مسجد را می‌توان به دو بخش کرد: بخش اول نسخه‌های غیرقرآنی که مشتمل بر ۱۰ نسخه است و بخش دوم نسخه‌های قرآنی مشتمل بر ۱۱۱ نسخه. و اینک به شرح و معرفی اجمالی نسخ خطی موجود در هر دو زمینه می‌پردازیم.

بخش اول: نسخه‌های غیر قرآنی

۱ - چهار نسخه از کتاب زاد المعاد مجلسی (متوفی ۱۱۱۱)، تاریخ تألیف این کتاب در ۱۱۰۷ است و آنچه از این نسخه‌ها برمی‌آید در تاریخهای نزدیک به یکدیگر و به دنبال هم و توسط یک کاتب به رشته تحریر درآمده‌اند. بر اساس صفحه و قفنامه، این نسخه‌ها ۵ جلد بوده‌اند که به همراه ۶۴ جلد قرآن کریم در ۱۲۰۶ وقف بر مسجد جامع ندوشن شده‌اند.

این نسخه‌ها در قطع وزیری، به خط نسخ خوش و با کاغذ اصفهانی

حنایی رنگ‌اند. فصول و عناوین مباحث بشنگرف و دعای کمیل در آنها بشنگرف ترجمه شده است. هر چهار نسخه ناقص‌اند.

۲ - الفیه و شرح آن، موسوم به *البَهْجَةُ الْمَرْضِيَّةُ فِي شَرْحِ الْأَلْفِيَّةِ*، تألیف جلال‌الدین سیوطی (متوفی ۹۱۰) این نسخه مشتمل بر دو بخش است. بخش اول اشعار الفیه و بخش دوم شرح آن است. کاتب بخش اول شخصی است به نام حاج محمد اسماعیل محمد مهدی به تاریخ ۱۲۳۹ هجری، با حواشی مفصل از ملاعلی اکبر، جامع، نص، تصریح، شواهد و...

نوع کاغذ آن اصفهانی و آبی رنگ است. این نسخه در قطع خستی و ناقص است، عناوین و فصول بشنگرف است.

۳ - شرح *قَطْرُالندى و بَلُّ الصُّدى*، تألیف ابن هشام (متوفی ۷۶۱)، کاتب و تاریخ کتابت آن نامعلوم است و دارای حواشی از شواهد است. این نسخه نیز بر روی کاغذ اصفهانی حنایی و به خط نسخ و در قطع وزیری کوچک و ناقص است.

۴ - جامع عباسی، تألیف شیخ بهاء‌الدین عاملی. نام کاتب و تاریخ کتابت آن معلوم نیست. در قطع رقعی، به خط نستعلیق تحریری با کاغذ اصفهانی حنایی و جلد تیماج مشکی، این نسخه نیز ناقص است.

۵ - یک نسخه فلسفی، این کتاب حاشیه‌ای است بر حاشیه یکی از کتب فلسفی که متأسفانه به دلیل افتادگی بسیار نام کاتب و مؤلف آن مشخص نشد. در قطع خستی با خطوط نستعلیق و نسخ تحریری و با کاغذ اصفهانی، عبارات آن در بعضی از جاها بدون نقطه است. دارای حواشی متعدد با نشانه‌های (م - منه - جم - ح - س - ف - د - ا - ه - م - لا) است.

۶ - الکافیة. تألیف ابن حاجب. با اینکه این نسخه تقریباً کامل است، نام کاتب و تاریخ کتابت آن نامعلوم است. تنها تاریخ نگارش یکی از حواشی در

۱۱۶۶ رقم خورده است. این کتاب متعلق به شخصی به نام میر محمد ولد میر حسن بوده است. دارای حواشی به زبان فارسی و عربی با نشان ۱۲ و جامی است. عناوین و فصول بشنگرف و متمایز از متن است. مهمور به مهری است با تاریخ ۱۱۵۲. این نسخه با کاغذ اصفهانی حنایی و جلد تیماج مشکی، به خط نسخ و در قطع رقعی است.

۷ - نسخه کم نظیر النهایة، تألیف شیخ طوسی متوفی ۴۶۰. این نسخه مربوط به قرن پنجم یا ششم هجری است و به دلیل قدمت و اهمیتش با تفصیل بیشتری به شرح آن می‌پردازیم. نوشته ضمیمه مشخصات و خصوصیات آن را بیان می‌کند.

نسخه‌های خطی غیر قرآنی مسجد جامع ندوشن

- ۱ - نام کتاب و نام مؤلف: النهایة - (فی مجرد الفقه و الفتاوی). تألیف شیخ الطائفة محمد بن حسن بن علی الطوسی متوفی ۴۶۰.
- ۲ - تاریخ تألیف: مشخص نیست.
- ۳ - نام کاتب و تاریخ کتابت: نامعلوم. در پایان مجلد اول، در صفحه مقابل، عالمی فقیه به نام محمد بن قاسم التاجی المشهدی، در یک صفحه گواهی‌نامه‌ای نوشته است، مبنی بر اینکه شخصی به نام ابونصر محمد ابراهیم... (ناخواناست) این کتاب را در نزد او قرائت کرده و به او اجازه روایت از او و مشایخش را داده است. تاریخ این گواهی و اجازه نامه سال ۵۶۸ هجری می‌باشد.
- ۴ - نام واقف و تاریخ وقف: علامت وقف ندارد. اما در دو جا نام صاحب کتاب بدین شرح آمده است: صاحب هذا الكتاب و مالکة سبط المجتبی الحسینی مطهری اسحقى موفق السعدی الحموی.

۵ - قطع: ۱۵ × ۱۹ (وزیری کوچک)

۶ - اندازه سطور: ۱۱

۷ - تعداد سطور در هر صفحه: ۲۱

۸ - تعداد صفحات: ۴۳۴

۹ - نوع خط: نسخ، کلمات معرب می باشد.

۱۰ - نوع زبان: عربی

۱۱ - نوع جلد: فاقد جلد

۱۲ - نوع کاغذ:

۱۳ - آغاز موجود: الغسل و ان لحقة برداً لا أن يبلغ ذلك حدّاً يخاف على نفسه التلف.

۱۴ - انجام موجود: (باب الحد في ...) ما لم تخف في قتله على نفسه او على غيره.

۱۵ - توضیحات: در حاشیه صفحات مکرر این عبارت دیده می شود: بلغ علی مولانا رکن الدین دام ظلّه یا بلغ قراءة علی مولانا الامام رکن الدین دام ظلّه. این نسخه مشتمل بر دو بخش است و در پایان مجلد اول یا بخش اول این عبارت دیده می شود اتممت قراءة هذه المجلده الاولى من النهاية علی مولانا الصلّه الكبير رکن الدین ... فی يوم الاثنين سلخ شهر شعبان من سنة خمس و تستعين و خمس مئة حامداً مصلياً مستغراً ۵ (۵۹۵ هجری).

دارای حواشی متعددی است به زبان عربی و با نشان ۵ شبیه به عدد ۵ و نیز با نشان ه انتهای جملات با دواير مشکی که نقطه ای در وسط دارد، مشخص گردیده. قاری نسخه تا هر کجا که می خوانده در حاشیه کتاب عبارت بلغت یا بلغت القراءة را ثبت می کرده است. ظاهراً مدرس این کتاب یعنی رکن الدین، از علما کبار و صاحب فتوا بوده است. زیرا در حواشی یکی از صفحات چنین آمده است: من املاء مولانا رکن الدین سلطان العلماء دام ظلّه: الفتوی علی ان حلف ثم بعد ذلك الزمه ما ادعاه. این کتاب یک دوره کامل از فقه است.

در جای جای این نسخه و در حاشیه صفحات عبارت صحیح دیده می شود که احتمالاً^۱ حکایت از مقابله و قرائت نسخه است بر شخص عالمی به نام رکن الدین و یا همان که در ترقیمه کتاب و در ابتدای جزء دوم نام خود را چنین ثبت کرده است: محمد بن علی بن القاسم التاجی المشهدی و ظاهراً سنت مقابله و سماع دادن نسخه های خطی بر مؤلف و یا دانشمندان آگاه به آن کتاب یکی از شیوه های متداول تا اوایل سده هفتم بوده است و همین امر بر اهمیت نسخه های این چنینی می افزاید.

در کتاب نقد و تصحیح متون چنین می خوانیم: سستی دیگر در نسخه نویسی این دوره (تا اوایل سده هفتم) مقبول بوده که در دیگر ادوار نیز بین عده ای از نسخه نویسان دقیق دیده می شود، آن سماع نسخه است یا شنوائیدن نسخه بر مؤلف یا یکی از دانشمندان آشنا به آن کتاب. بدین سان که نسخه ای از کتابی را کاتب بر مؤلف و یا سالها پس از کتابت، توسط فردی دیگر بر غیر مؤلف می خوانده اند و لغزش و خطای کاتب را می گرفته اند، و در حواشی نسخه هیأت صحیح کلمات یا عبارات را ضبط می کرده اند.^۱ و هم ایشان در جای دیگری می فرمایند: ادب سماع دادن نسخه ها یکی از آداب مقبول و پسندیده در زمینه نسخه نویسی بوده است، به این گونه که کاتب یا فردی دیگر نسخه ای از نگاشته ای را بر مؤلف و یا دانشمندی آشنا به آن نگاشته می خوانده اند. مؤلف حین سماع کردن آن کتاب، طبق نظر خود و دانشمند مذکور براساس موازین علمی و گاهی ذوقی غلطها و سقطهای نسخه را عنوان می کرده و یا بر حواشی آن نسخه می نویسانیده اند و در جایی از نسخه - بیشتر در حدود ترقیمه آن - از سماع کردن و سماع دادن آن نسخه یاد می شده است. به این ترتیب، تعدادی از نسخه های خطی بوجود آمده اند که اصطلاحاً می توانیم از آنها به عنوان نسخ سماع شده یاد کنیم. این دسته از نسخ خطی اگر بر مؤلفان آنها سماع شده باشد اعتباری دارند بسان نسخه اصل و اگر بر

۱- کتاب نقد و تصحیح متون، صفحه ۳۸، نجیب مایل هروی، انتشارات آستان قدس رضوی.

دانشمندانی آشنا به آن کتابها سماع شده باشد و اصلاحات شنونده و سامع بر مبنای ذوق و سلیقه شخصی نبوده باشد معتبرند و از نظرگاه تصحیح متون در خور تأمل و به عنوان نسخه‌ای از نسخه‌های پایه.^۱

بخش دوم: نسخ قرآنی

نسخه‌های قرآنی مسجد جامع را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد:

۱- نسخ خطی با درجه اهمیت بیشتر. از این دست نسخه‌ها در حدود ۱۱ نسخه شناسایی شده است. یک نسخه که بسیار قدیمی به نظر می‌آید، در قطع رحلی با خط نسخ جلی، بسیار قابل توجه است. متأسفانه موریانه بعضاً حاشیه صفحات را از میان برده است. این نسخه دارای کتیبه‌ها، جداول، تزئینات و نقوش ملون و متنوع است. و خط آن به نظر نسخ کهن و قدیمی است.

تاریخ کتابت، یا وقف سایر نسخه‌ها، به سالهای ۱۱۰۱، ۱۱۰۴، ۱۱۲۳، ۱۲۱۹، ۱۲۴۲، ۱۲۷۰، ۱۲۷۲، ۱۲۸۲ هجری برمی‌گردد. عموماً به خط نسخ، در قطع وزیری یا رحلی و نوعاً نام کاتب و واقف آنها مشخص است (در پایان همین بخش فهرستی از اسامی واقفان و کاتبان نسخه مسجد جامع ندوشن خواهد آمد).

این نسخه‌ها مجلّد، همراه با مقوا و پوست، مزین به اشکال ترنج و سر ترنج می‌باشند. عناوین سور بشنگرف و فواصل آیات با دواير شنگرف است. همراه با علائم خمس و عشر و حزب و جزء در حاشیه صفحات و بشنگرف.

۲ و ۳- نسخه‌های با درجه اهمیت متوسط و کمتر از آن: تعداد ۲۸ نسخه از نوع دوم و ۷۲ نسخه از نوع سوم، قابل مشاهده است. این نسخه‌ها عموماً به خط نسخ خوش، با کاغذ اصفهانی حنایی رنگ، مجلد یا بدون جلد و یا با جلد یکطرفه، منقش و ضربی و یا ساده می‌باشند. تاریخ کتابت و وقف یا نام واقف و کاتب آنها یا نامعلوم است و یا به دوره‌های متأخرتر برمی‌گردد. علائم عشر و خمس و جزء در بیشتر آنها دیده می‌شود و عناوین سور بشنگرف است. فواصل آیات با دوایر شنگرف است. علائم و رموز وقف آیات با اندک تفاوتی شبیه به یکدیگر است. نسخه‌ها اکثراً ناقص و در قطع وزیری یا رحلی و یا رقعی‌اند.

۴ - نسخه‌های چند پاره: از این دست نسخ، ۳ مجموعه وجود دارد. یک مجموعه از این نسخه‌ها، نسخه سی پاره‌ای است که تنها شانزده پاره آن باقی مانده است و به خط عماد طاووسی است. با خط ثلث بسیار زیبا. فواصل آیات با دوایر زرین، عناوین سور در جدول شنگرف و مزین به گل و بوته و زنگار و بسیار زیباست. صفحات مزین به جداول زنگار و شنگرف است. عناوین سور به خط زرین و علامت عشر در حاشیه صفحات به خط زرین است. این نسخه‌ها دارای جلد لولایی از مقوا با تیماج مشکی و مزین به ترنج می‌باشند. دارای صفحه وقفنامه بوده و تاریخ وقف آن به سال ۹۵۸ هجری برمی‌گردد. بر اساس وقفنامه این نسخ وقف بر مزار شیخ زین الدین علی خاموشی و مقابر نیک زن بوده ولی باید در مسجد جامع قرار گیرد.

و دوم چهار پاره از یک نسخه سی پاره است. و سوم پنجاه و چهار پاره از یک نسخه ۶۰ پاره است. کاتب آن میرزا سید علی حسنی مدرسی یزدی ملقب به صدرالاطباء و تاریخ کتابت آنها بین سالهای ۱۳۲۶ تا ۱۳۲۸ است بدون هرگونه تذهیب و تزئینی است. واقف آن امام جمعه ندوشن بوده

است. به خط نسخ خوش و جلد آن از میش قرمز است.

نسخ خطی مسجد قلعه ندوشن

نسخه‌های خطی مسجد قلعه نیز همچون مسجد جامع به دو بخش عمده تقسیم می‌شوند: بخش اول نسخه‌های خطی غیر قرآنی و بخش دوم نسخه‌های خطی قرآنی.

بخش اول: نسخه‌های خطی غیر قرآنی

تعداد این نسخه‌ها، ۹ نسخه به شرح ذیل است:

۱ - کتاب معارج الفهم فی شرح النظم البراهین، تألیف علامه حلی. تاریخ کتابت و نام کاتب آن معلوم نیست. این نسخه در قطع رقعی به خط نسخ و جلد مقوایی با تیماج مشکی و کاغذ اصفهانی حنایی و وقف بر اولاد دختری حاجی ملاجلال است. دارای حواشی مختصری است که احتمالاً از صاحب نسخه به نام احمد بن نعمه الله بن خاتون است.

۲ - نسخه کم نظیر شواهد ضیائیه در بیان اشعار بهجة المرضیه، تألیف محمدباقر بن الحسین بفروئی یزدی است. در مقدمه کتاب تاریخ تألیف آن به سال ۱۲۳۲ رقم خورده است. اما در ترقیمه کتاب، نام کاتب و تاریخ کتابت نسخه مشخص نیست. اگر چه احتمالاً به خط مؤلف است. این نسخه کامل و دارای جلد تیماج مشکی، در قطع رقعی با کاغذ اصفهانی حنایی و به خط نسخ تحریری است. موضوع این کتاب بیان امثله و شرح شواهد اشعار سیوطی است.

جناب حجّة الاسلام حاج شیخ جواد مدرسی در کتاب النجوم المَسْرُودَ که شرح حال علماء یزد است، این کتاب را به اشتباه به محمدحسین بن محمد

حسن البفروئی یزدی نسبت می دهد. در حالیکه صاحب الذریعه از این کتاب نام برده و به درستی آن را به مؤلف حقیقی اش نسبت داده است.

۳- کتاب التحریر، تألیف علامه حلی متوفی ۷۲۶ هجری. نام کاتب نسخه آن طور که در پایان جزء اول آن آمده است، شخصی است به نام ابن محمد حکیم محمدرشید الحسنی و تاریخ کتابت آن به رمز و بدین شرح است:

قدم نصف الآخر فی آخر النصف من نصف الآخر من آخر نصف من
نصف آخر من آخر نصف من نصف الاول من عشر الرابع من عشر
التاسع من عشر الاول من الف الثاني من الهجرة سيد المرسلين (که
احتمالاً به سال ۱۸۰۴ می باشد).

این نسخه نیز وقف اولاد اناث مرحوم حاجی ملا جلال ندوشنی است مع چهل و نه جلد دیگر به سال ۱۲۹۴ هجری. این نسخه در قطع وزیری، با ۹۳۸ صفحه به خط نسخ تحریری و جلد مقوایی با تیماج تریاکی است. در ابتدای جزء دوم شش صفحه فهرست مطالب دیده می شود. عناوین و فصول بشنگرف است.

۴- کتاب استبصار، تألیف شیخ طوسی متوفی ۴۶۰ هجری. نام کاتب در پایان عبدالله بن مسلم آمده است ولی در پایان جزء اول در حالیکه مقداری از عبارات محو شده است، تاریخ کتابت به سال (سنة الف و...) هزار و... ثبت و نام کاتب چنین آمده است: علی ید الاقل مرهون بن احمد بن ابراهیم بن زید بن عبدالرحمن عماد بن علی.

این نسخه در قطع وزیری بزرگ با ۶۸۶ صفحه به خط نسخ تحریری و جلد مقوایی با تیماج عنابی و کاغذ اصفهانی حنایی است. دارای حواشی مختصری است. عناوین و فصول بشنگرف است.

۵- کتاب شرح حکمة العین. کتاب حکمة العین تألیف کاتبی قزوینی متوفی

۶۷۵ و شرح آن از میرغیاث الدین منصور شیرازی متوفی ۹۴۸ هجری است. نام کاتب و تاریخ کتابت آن معلوم نیست. این نسخه ناقص، در قطع رقعی، به خط نسخ تحریری، بدون جلد و با کاغذ اصفهانی حنایی است. زیر عبارات متن برای تمایز آن از شرح به شنگرف خط کشیده شده است. عناوین و فصول بشنگرف است و دارای حواشی است با نشان منه قدس سره.

۶- کتاب زاد المعاد، تألیف علامه مجلسی. این کتاب وقف بر مسجد قلعه بوده، عناوین و علائم آن بشنگرف است. دعای کمیل در آن بشنگرف ترجمه شده است. دارای جلد یکطرفه، در قطع وزیری کوچک و به خط نسخ تحریری است. این نسخه نیز ناقص و ناتمام است.

۷- یک نسخه خطی مشتمل بر دو رساله، به نامهای توحید مَفْصَل و تَزْهَة النَّاطِر فِي الْجَمْع بَيْنَ الْأَشْبَاهِ وَالنَّظَائِر. رساله دوم منسوب به نجیب الدین ابو یحیی بن سعید هذلی متوفی ۶۸۹ هجری است. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. این نسخه ناقص است. دارای جلد یکطرفه با کاغذ اصفهانی حنایی، به خط نسخ تحریری و در قطع وزیری کوچک است. علائم و عناوین مباحث بشنگرف است.

۸- کتاب تحفة الزائر، تألیف علامه مجلسی متوفی ۱۱۱۱، تاریخ تألیف کتاب ۱۰۸۵ هجری است. نام کاتب و تاریخ کتابت و وقف آن معلوم نیست. در قطع وزیری بزرگ، به خط نسخ تحریری، فاقد جلد با کاغذ اصفهانی حنایی و ناقص است. عناوین و فصول و نیز عبارت «مؤلف گوید» بشنگرف است.

۹- نسخه ای است در تفسیر قرآن که نامش معلوم نشد. در قطع رحلی و با ۶۳۲ صفحه. نوع کاغذ آن احتمالاً "سمرقندی و حنایی است. از تفسیر آیه ۵۴ سوره انعام آغاز و به آیه ۶ سوره مدثر خاتمه می یابد. دارای جلد مقوایی

با تیماج مشکی است. عناوین سور و همچنین آیه شریفه بسم الله الرحمن الرحیم در ابتدای سوره‌ها و نیز نشانه‌الجز و ... به خط ثلث است. آیات قرآنی به خط نسخ و بشنگرف و ترجمه و تفسیر آنها به خط نستعلیق مشکی است. دارای حواشی است در فضیلت قرائت سور و علائم عشر و نصف الجزء بشنگرف است. این نسخه نیز وقف اولاد اناث مرحوم حاجی ملا جلال ندوشنی است.

بخش دوم: نسخ خطی قرآنی

نسخ خطی قرآنی نیز به دو دسته تقسیم می‌شوند:

الف: دو نسخه قرآنی مترجم بدین شرح:

۱. نسخه‌ای در قطع وزیری متوسط با ۹۵۲ صفحه. این نسخه با توجه به صفحات الحاق شده در صحافی، کامل است. آیات قرآنی به خط نسخ و ترجمه آنها به خط نستعلیق و بشنگرف است. با کاغذ اصفهانی حنایی و جلد مقوایی با تیماج زرکوب، مزین به یک ترنج و دو سرترنج در وسط و گل و بوته رنگی در حاشیه، علائم عشر، حزب نصف الجزء و الجزء و همچنین عناوین سور بشنگرف است. فواصل آیات نیز با دوایر شنگرف است. بر اساس صفحه و قفنامه، تاریخ وقف آن سال ۱۲۷۰ هجری و واقف آن حاجی محمد اسماعیل خلف الصدق خلد آشیان مرحوم حاجی علی و وقف بر مسجد قلعه ندوشن است. اما تاریخ کتابت و نام کاتب آن نامعلوم است.

نمونه‌ای از آیات مترجم (آیات اول و دوم سوره نمل): طس (اسم سوره است) آن آیات که در این سوره است، آیت‌های قرآن است و کتابی هویدا کننده اشیاء (مراد لوح محفوظ است) حال آنکه هدایت است از ضلالت و بشارتی به ثواب مر مؤمنان را، آنان که به پای می‌دارند نماز را و می‌دهند آن

نسخة المہایہ (مسجد جامع ندوشتن)

۷۱۵

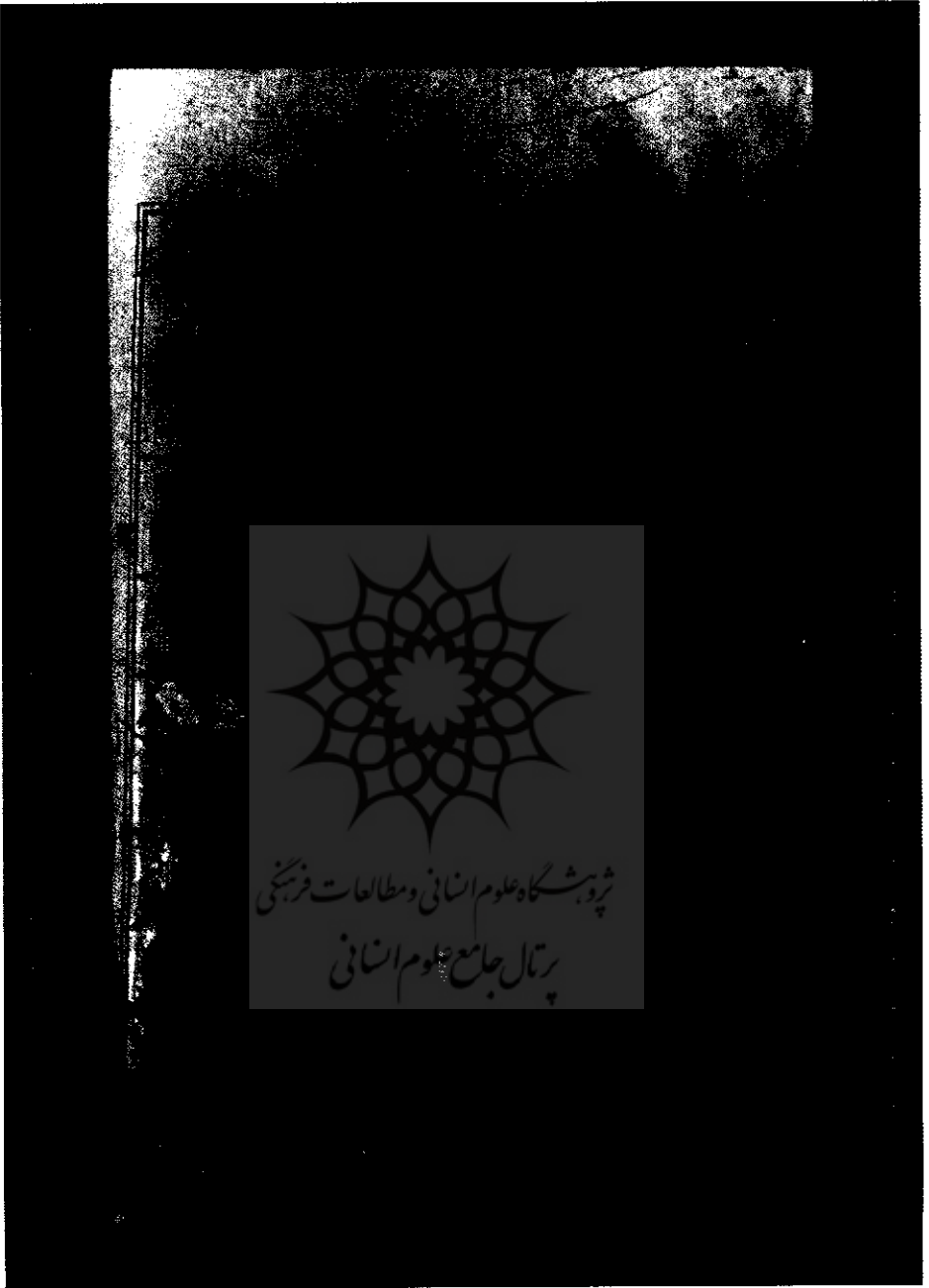

۲۱۹

تصویر یک نمونه از قرآن خطی نفیس (مسجد جامع ندوشن).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تصویر یک نمونه از قرآن خطی سی پاره به خط عماد طاووسی (مسجد جامع نندوشن).

بصيرت يومئذ من بين أمة وعندها وهو الغفور الرحيم
قوله يا أيها الذين آمنوا لا تأخذوا أموالكم في سبيل الله
والذي يريد أن يفسد وجهكم أو يسيء رأيكم
فإن الله غافل عما تعملون
واضربوا على آذانكم
وغير ذلك مما ذكره في هذا

سورة مؤمنون

بسم الله الرحمن الرحيم

الذات التي أتت آياتها في كتابنا
والذي يريد أن يفسد وجهكم أو يسيء رأيكم
فإن الله غافل عما تعملون
واضربوا على آذانكم
وغير ذلك مما ذكره في هذا

من

قرآن خطی مترجم شماره (٢) (مسجد قلعه ندوشن).

را که واجب است از مال و ایشان بدان جهان بی‌گمانند.

۲. نسخه‌ای در قطع وزیری با ۷۴۶ صفحه. این نسخه از آیه ۷۳ سوره بقره تا سوره معارج را شامل می‌شود. آیات قرآنی به خط نسخ کهن و ترجمه فارسی آن با رسم الخط فارسی احتمالاً "مربوط به سده‌های هشتم و نهم هجری و یا پیش از آن است. فواصل آیات با علامت لا بشنگرف و عناوین سور و نیز علائم الجزو و حرف رمز (ف) بشنگرف است. این نسخه فاقد جلد و پاره‌ای از رموز وقف آیات آن قابل توجه است، از قبیل: W، ن، ت، x، ی.

نمونه‌ای از رسم الخط کلمات آن بدین شرح است: خذا (خدا) بیس (بیس) مردکان (مردگان) بذانچ (بدانچه) خانهای (خانه‌های) کی (که) ان (آن) انک (آنکه) بیکانکی (بیگانگی). و نمونه‌ای از آیات مترجم (آیات اول سوره مائده): ابتداء می‌کنم به نام خداوند روزی دهنده رحمت کننده. ای آنها که بگرویده‌اید، وفا کنید به عهدها، حلال کرده شد شما را بسته زبان چهار پایان مگر آنچه می‌خوانند بر شما، نه حلال دارندگان صید و حال آن بود کی شما محرم باشید بدرستی که خدا حکم کند، آنچه خواهد.

ب: ۳۵ نسخه قرآنی غیر مترجم، که آنها را نیز می‌توان به گونه نسخ مسجد جامع به سه دسته تقسیم کرد:

اول: ۱۰ نسخه قرآنی حائز اهمیت بیشتر، که نوعاً کامل، دارای جلد و صفحه و قفنامه و ترقیمه می‌باشند. نام کاتب و تاریخ کتابت و همچنین نام واقف و تاریخ وقف آنها مشخص است. این نسخه‌ها عموماً به خط نسخ با کاغذ اصفهانی حنایی یا نخودی و در قطع رحلی یا وزیری هستند.

تاریخ قدمت این قرآنها به سالهای ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۷، ۱۳۲۵ هجری می‌باشد.

دوم و سوم: ۲۵ نسخه قرآنی خطی متوسط و یا با درجه اهمیت کمتر،

که از نوع دوم تعداد ۹ نسخه و از نوع سوم به تعداد ۱۶ نسخه موجود است. اکثر این نسخه‌ها به لحاظ فنی از درجه اهمیت چندانی برخوردار نیستند. دارای نواقص بسیار، بدون جلد و یا جلد یکطرفه بوده، بعضاً نام واقف و کاتب و تاریخ وقف و کتابت آنها نامعلوم است و از خصوصیات ظاهری یکسانی برخوردار هستند. فواصل آیاتشان با دوایر شنگرف است. دارای علائم عشر و خمس، حزب و جزء و عناوین سور بشنگرف می‌باشند. به خط نسخ و بر کاغذ حنایی یا نخودی رنگ به رشته تحریر درآمده‌اند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

اسامی واقفان و کاتبان نسخ خطی مسجد جامع

نام کاتبین*	واقفین و مالکین
۱- علامه فهام آخوند مولانا حاجی ملاعلی ابن مرحوم مغفور حاجی ملاجلال ندوشنی	۱- آخوند ملا محمد خلف عالیجناب حاجی ملاجلال
۲- بمانعلی صحاف توکلیان ولد مرحوم ملا علی اصغر	۲- سید محمود حسینی
۳- محمد اسماعیل فرزند ملا ابوالقاسم حاجی اسماعیل	۳- فاطمه نساء بنت مرحوم مغفور آقا محمد علی ابن مرحوم تقی
۴- امیر حاج حسین ندوشنی	۴- مریم خانم فرزند مرحوم تقی
۵- زین العابدین	۵- خورشید خانم بنت عسکرین صالح ندوشنی
۶- ابن ابراهیم سلطان محمد ندوشنی	۶- اقل عبادالله محمد
۷- سید محمود حسینی	۷- خانم محتوم سلطان بنت المغفور حاجی محمد علی بن میرورالحمد سلطان محمد ندوشنی
۸- ملا ابوالقاسم حاجی اسماعیل	۸- علی ولد صالح
۹- محمد تقی ابن استاد حیدر	۹- شیخ علی ...
۱۰- علی اکبر محمد تقی حسینی سلمان	۱۰- سید مصطفی طباطبائی
۱۱- سید علی اکبر	۱۱- شیخ حسین
۱۲- سید جواد مرصاح	۱۲- عزیز الله احمد
۱۳- سید جواد میرفتاح بنادک سادات	۱۳- غلامرضا
۱۴- عماد طاووسی	۱۴- حاجی زین العابدین اسماعیل
۱۵- محمد رضا ابن مرحوم باقر ندوشنی یزدی	۱۵- شمس الدین محمد بن حاجی نجم الدین محمود بن میرورحمید تاج الدین علی ندوشنی
۱۶- میرزا سید علی حسینی مدرسی یزدی ملقب به صدرالاطباء	۱۶- امام جمعه ندوشن
۱۷- حاج محمد اسماعیل محمد مهدی	۱۷- میر محمد ولد میرحسن
	۱۸- سبط مجتبی الحسینی مطهری اسحق موفق السعدی الحموی

* و البته بنا بر نقلی غیر از تائبان محلی در ماههای مبارک رمضان و شعبان کاتبی از یزد می آورده اند و او به مدت یک ماه یا دو ماه در ندوشن اقامت می کرده و قرآنها را چندی می نوشته است. همین نقل می گوید: جد اعلامی امام جمعه محترم ندوشن بانی این امور خیر بوده است.

اسامی واقفان و کاتبان نسخ خطی مسجد قلعه

نام واقفین و مالکین*	نام کاتبین
۱- ملا جلال ندوشنی**	۱- عبدالله بن مسلم
۲- احمد بن نعمه الله بن خاتون	۲- ابن محمد حکیم محمد رشید الحسنی
۳- حاجی محمد اسماعیل فرزند مرحوم حاجی علی	۳- محمد ابراهیم ابن حاجی علیرضا نجل حاجی حسین
۴- بنت حاجی محمد صادق	۴- محمد جواد ابن ...
۵- فرزند مرحوم ملا رفیع	۵- ابن مرحوم حاج محمد ابراهیم علی الرضا
۶- محمد صادق خلف حاجی نظر علی	الندوشنی
۷- زوجه مرحوم مقتول عبدالله بن ابی القاسم	۶- ابن مرحوم ... ابن محمد ابراهیم علی رضا
۸- آمنه خانم بنت مرحوم آقا تقی	
۹- سکینه خانم بنت مرحوم آقا محمد علی	
۱۰- علیرضا ابن مرحوم حاج محمد بن ابراهیم	
۱۱- صبیبه ابراهیم علی رضا ندوشنی یزدی	
۱۲- آقا محمد علی ابن مرحوم حاجی ابوالقاسم	
۱۳- حاجی محمد صادق	
۱۴- سید محب حسینی	

** براساس گفته اهالی محل، رو بروی مسجد قلعه که الان ویرانه‌ای است، در گذشته خانه‌ای بوده، متعلق به شخصی به نام محمد حسین جلالی که تقریباً حکم طبیب محل را داشته است. بعد از مرگ او نسخه‌های خطی فراوانی در خانه‌اش بوده که به مرور توسط اطفال و کودکان وسیله بازی قرار می‌گیرد. و بعدها به سفارش یکی از بستگان آن مرحوم باقیمانده این نسخه‌ها در مسجد قلعه قرار می‌گیرد و از جمله آنها تفسیری است با ارزش که در آینده ذکرش خواهد رفت.

** بر اساس نوار ویدئویی موجود در مرکز یزد شناسی: آقای عرفان، اشاره می‌کند به شخصی به نام حاجی ملا جلال که یکی از عمده واقفان ندوشن بوده است. ایشان می‌گوید: ملا جلال مرد فقیری بوده که بر اثر دستیابی به یک گنجی متمول می‌شود و سپس وقفیات زیادی از خود به جا می‌گذارد. (البته اگر در تطبیق این نام بر ملا جلال ندوشنی که در اینجا در ردیف واقفین قرار گرفته است اشتباهی صورت نگرفته باشد).